

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

Теодор Тарановски

§ 15. КАЗНА ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ.*

Казна лишења слободе је у средњем веку играла ситну улогу. И ако је и у немачким и у словенским земљама било тамница у кулама (Thurm, turris, пирг), тачније у дубоким подрумима испод кула (зашто су се у Русији називале „погреб“ – подрум), ипак је онда *тамница* више вредила као истражни затвор, или притвор за презадужене дужнике (између осталог и због глоба), него ли као казна у правом смислу те речи. Тек у XV и чак у XVI веку лишење слободе улази мање више редовно у казни систем, али још дуго време заузима споредно место. Нису средњевековне тамнице биле само државне, него и патримониалне, и то на имањима повлашћених велепоседника, нарочито цркава и манастира.

У старим српским повељама наилазимо свега једанпут на казну лишења слободе, и то у Светостефанској хрисовуљи 1313–1318 г., где се одређује овако: „Владалца (управника црквеног имања) бивше 6 оваца, и боица да се врже в тамницу и да се не пусти прежде 3 месеца; кто ли га ће прежде пустити, да јест проклет“ (чл. 80). Интересантно је забележити, да је ту време затвора у тамници тачно одређено, што није за оно доба опште правило, него више изузетак. Наведена одредба спада у оне патримониалне казнене прописе, који су сачињавали сталешко кривично право за нижи сталеж, и то себарски, о чему смо већ имали прилике да говоримо горе (в. стр. 23–24). И тамница, која ту долази, није државна, него црквена, манастирска.

Било је у средњевековној Србији и државних тамница, као што о томе сведочи хрисовуља св. Ђорђу Скопском 1300 г., баш што је приметио Намисловски. Наиме, кад се у наведеној хрисовуљи набрајају оне работе, којих се црквени људи ослобођавају, наводи се и овака додељена им слобода: „ни тамнице бљусти“. Дакле су жупски људи (жупљани) били редовно дужни, да чувају или стражаре тамнице, наравно државне, јер је само терете према држави краљ је могао да црквеним људима опрости. Несумњиво је дакле, да је било државних тамница. Налазиле се оне обично у градовима, што се опет види из Аранђеловске хрисовуље 1348–1353 г. У тој је хрисовуљи цар Душан између осталог поклонио манастиру два града те им је обезбедио имунитет. Поводом одређивања тога имунитета вели се овако: „кефалија града тога Призрена, или кнез, или ин кто љубо от владуштих да не има области градом тем, ни свезња (т. ј. сужња) у њ уводити“ (чл. III). Одавде следи, да су се сужњи обично смештали у граду, који је у оно доба био пре свега утврђено место, највероватније у његовој кули.

Душанов законик изрично прописује тамницу, као казну, у три случаја и то: за оне, који ступају у брак без венчања (чл. 3 по Текелијином – Софијском преписима), за калуђера који сврже расу (чл. 19) и за пијаницу, који кога изазива, вређа или злоставља (чл. 166). Време затвора није прецизирано, него се у прва два случаја одређује

* ИСТОРИЈА СРПСКОГ ПРАВА У НЕМАЊИЋКОЈ ДРЖАВИ. II ДЕО. ИСТОРИЈА КРИВИЧНОГ ПРАВА, Београд, 1931, стр. 63–67.

овако: „дондеже глобу даст“ (чл. 3) и „докле се обрати опет у послушаније“ (чл. 19); у трећем пак случају остаје уопште неодређено, јер се тамо каже овако: „да се врже у тамницу, и по том да се изведе из тамнице“ (чл. 166). За нас је то апсолутно нејасно, али у живом обичајном праву оног доба и у живој пракси дотичних институција лако је било наћи упутство, што и како треба да се ради. Два од горе наведених случајева спадају у надлежност црквеног суда, те и тамница је у њима предвиђена црквена, при томе више као привремени притвор, него као прави казнени затвор. Само према пијаници може бити речи о државној тамници, али њена правна природа није разговетна; свакако долази као споредна казна, јер и пре тамнице добија пијаница 100 батина (стапи) и после тамнице се опет бије („да се бије“).

Осим случајева, где је изрично прописана тамница, Законик још на неколико места предвиђа лишење слободе и то кад одређује, *да се* кривац *свеже*. „Људије црковни, који држе црковна села и земљи црковне, а прогнали сут меропхе црковне или влахе, онизи који су разгнали људи, да се свежу... и да их држи црква, догде скупе људи које су разгнали“ (чл. 32). Господар села, који би занемарио своју дужност односно проналажења и хватања професионалних крадљиваца и разбојника, „да се доведе *свезан* к царству ми“ (чл. 145). Старешина оних, који би отсели у селу резервисаном за царску приселицу, „да се *дâ свезан* оному-зи селу“ (чл. 187). „Ако ли соћа властелин не да на те (тачно у закону одређене) рокове, властелин та *да се свеже* на царевом двору и да се држи докле плати двојном“ (чл. 198). У свима наведеним случајевима има без сумње лишења слободе, које при томе стоји у вези и са тамницом, на коју се очевидно мисли, кад се не само прописује, да се кривац свеже, него и да се држи (чл. 32, 198). Али у свима наведеним случајевима није то прави казнени затвор, него притвор у својству принудног средства за добављање окривљеника (чл. 145, 187) или за обезбеђење оне накнаде или оне глобе, коју је окривљеник дужан да *дâ* (чл. 32, 198).

Као што се види, и у Законику Душана лишење слободе заузима потпуно незнатно место у казненом систему. Не гледајући на то, има у Законику више чланова нарочито посвећених сужњима и тамници. Постоји чак извесна диспропорција између стварног значаја тамнице у казненом систему и оне тежње, коју законодавац поклања тамници као институцији довољно проширеној. Треба да то питање детаљно прегледамо и по могућности расветлимо.

Чланови Законика, који упозорују на тамницу као на проширену институцију, су ови: „који човек утече из тамнице, са чим приде на двор царства ми, или јест човек царства ми, или црковни, или властелски, – са тем-зи да јест сводобан. Аште јест утекал, у тога-зи човека што буде оставил, та-зи да има кому буде утекал“ (чл. 112. „о утеченим тамничном“, а у Бистричком и Атонским преписима: „О сужних“). „Који се сужањ држи у двору царства ми, тере утече на двор патријарш, да јест сводобан. И такожде – на двор царев, да јест сводоб“ (чл. 113 „о сужни“). „Властели и ђефалије царства ми који држе градове и тргове, никто од њих да не прими чијега човека у тамницу без књиге царства ми. Аште ли кто кога прими през заповед царства ми, да плати царству ми 500 перпер“ (чл. 184). „Тем-жде образом кто држе тамнице царства ми, да никога не приме ничијега човека без књиге повеленија царства ми“ (чл. 185 „о тамнице“).

Остављајући на страну нормативну садржину¹ наведених чланова, чим се имаћемо још прилике да бавимо доле, на овом месту зауставићемо се само на оним подацима, који се у наведеним члановима пружају односно тамнице, као институције.

1 Т. ј. садржину баш њихове диспозиције, њихових непосредних прописа.

Прво, што се из споменутих података може извести, то је констатација више врста тамница. Да је било признатих у Законнику патримониалних тамница, о томе сведочи чл. 112. Заиста, тај члан у своме првом делу предвиђа случај, да је неки човек зависан од господара земље побегао из тамнице, а у своме другом делу каже за истог побегача, да је он побегао од неког „човека“, дакле испод власти једног лица, под којим се не може разумевати нико други, него господар земље. Дакле, нечији човек је у исто време побегао из тамнице и од свога господара. То може значити само, да је он побегао из тамнице свога господара. Дакле господари земље су имали своје тамнице, било је дакле патримониалних тамница, и то црквених (евентуално манастирских) и властеоских; међу црквенима нарочито се истиче тамница на патријаршем двору (чл. 113). Већ чл. 112–113 издвајају државне тамнице и између њих тамницу на царском двору. На даљу пак поделу државних тамница на подређене врсте упозорају чл. 184 и 185. То је већ заопазео Новаковић и интерпретирао је дотичне податке овако: „из члана 184. и 185. види се да је тамница било и по градовима и по варошима, да су се налазиле под руком ђефалија (царевих чиновника) и властеле, која су, на сваки начин, имала положај различит од ђефалија, и ако данас немамо откуд да докучимо у чему су се те разлике налазиле. Најпосле члан 185 јасно нам каже, да је стајала и трећа врста тамница, чисто царевих и под непосредном царском руком, које су се од обојих првих разликовале“ (Зак., стр. 259). У чему су се баш разликовале, о том Новаковић ћути. Сматрамо, да се та празнина у интерпретацији мора и може да попуни. По нашем мишљењу чл. 185 предвиђа тамнице на царским имањима. Као што је било црквених људи, „који држе црквена села и земље црквене“ (чл. 32), исто је тако било и царевих људи, сигурно властеле, који су држали царева села и царева земље у ужем смислу речи, а који бисмо смисао боље изразили, ако бисмо се послужили истовременим и аналогичним руским термином те би смо рекли „дворска села и дворске земље“. Цареве људи, који су држали дворска села и дворске земље, држали су у њима и тамнице, као што су то иначе чинили сви повлашћени господари земље, – и цркве и манастири, и властела. Те би тамнице сачињавале једну врсту патримониалних тамница на дворским имањима (уп. чл. 185 и 112) и тим би се разликовале од правих државних тамница у градовима и трговима (чл. 184).

Наведена класификација тамница толико разграђена још више повећава ону диспропорцију, о којој смо рекли горе, и то диспропорцију између стварног значаја тамнице у казненом систему и оне пажње, коју законодавац поклања тамници као једној институцији толико проширеној. Сад треба да ту диспропорцију уклонимо, а то се може извести, ако будемо показали, ким су се тамнице пуниле. Одговор на то питање може се пронаћи у истим члановима Законика, из којих се изводе подаци о проширености тамница.

Од четири горе наведена члана само један, и то 113-ти говори о сужњу уопште, дакле о апстрактном сужњу. Остала пак три члана предвиђају једну ужу категорију сужања, једног конкретног сужња, и то „чијег човека“, или тачније „нечијег човека“, т.ј. насељеника на земљи повлашћеног велепоседника, дакле меропха па тим више отрока. Законодавац уопште, а стари законодавац нарочито говори о томе, *quod prelumque fit*, што већином бива. Према томе базирајући се на пажњи, коју законодавац поклања „нечијем човеку“ у тамници, има довољно разлога за закључак, да су се тамнице редовно пуниле окривљеницима из редова насељеника повлашћених имања, – дворских, црквених и властеоских.² За која су баш кривична дела били они подлож-

2 Интересантно је да се у Текелијином и Софијском препису сама реч „сужањ“ у чл. 112-том тумачи као „роб“ („сужањсии реч роб“). Без сумње ту има много нетачности и мешавине правних појмова (између осталог приватног поданства са ропством), али се ту свакако

ни тамници, не можемо да кажемо, јер закон о том ћути, а о живом обичајном праву и патримониалној пракси оног доба нису нам се сачували никакви извори. Можемо само погађати, да је ту већином била у питању повреда дужности приватног поданства и понајпре напуштање земље и бежање од господара. По себи се разуме, да није тамница била за приватне поданике увек казнени затвор, него истражни притвор и принудно средство за наплаћивање од њих глоба и свакојаких дажбина.

осећа реминисценција старе судске праксе, која је знала баш „чијег човека“ као најобичнијег становника тамнице, куда су људи других сталежа стизали само у ретким, изузетним случајевима.